

खेड तालुका शिक्षण प्रसारक मंडळाचे
साहेबरावजी बुट्टेपाटील महाविद्यालय
राजगुरुनगर, ता.खेड जि.पुणे ४१०५०५

वाणिज्य विभाग

प्रथम वर्ष वाणिज्य

सत्र २

विषय

व्यावसायिक नीतिमुल्ये-II

प्रकरण-4

शाश्वत विकास आणि नीतिमूल्ये

प्रकरण-4

शाश्वत विकास आणि नीतिमूल्ये

प्रास्ताविक :

शाश्वत विकास हि संकल्पना संसाधनांचा वापर व त्यामुळे होणारे दुष्परिणाम यांच्याशी संबंधित आहे. शाश्वत विकास या संकल्पनेचा वापर सर्वप्रथम रेचल कार्लसन यांनी The Salient Spring या आपल्या पुस्तकात १९६२ साली केला असला तरी या संकल्पनेचा उगम मात्र १८ व्या शतकात युरोपमध्ये झालेला आढळून येतो. इंग्लंड मध्ये १८ व्या शतकात घरे बांधण्यासाठी खूप मोठ्या प्रमाणावर होत होती. जंगलतोडीचा दर जर या प्रमाणात राहिला तर पुढे घरे बांधण्यासाठी झालेच उपलब्ध होणार नाहीत हे लक्षात आले आणि यातूनच एक विचार पुढे आला कि प्रत्येक व्यक्तीने एक झाड लावले पाहिजे आणि यातूनच शाश्वत विकासाची सुरुवात झाली.

व्याख्या

“शाश्वत विकास म्हणजे उपलब्ध नैसर्गिक संसाधनांचा वर्तमान पिढीने असा उपयोग करणे कि त्यांच्या वर्तमानातील गरज पूर्ण होऊन येणाऱ्या भविष्यातील पिढीला हि संसाधने त्यांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी योग्य प्रमाणात उपलब्ध होतील.”

शाश्वत विकासाचे प्रमुख तत्त्वे

1) न्यायबुद्धी चा वापर

स्वातंत्र्य समाधान व जीवनातील आवश्यक गोष्टींची पूर्तता मिळवण्याचा मानवाचा मुलभूत फरक आहे तसेच पर्यावरणाचे रक्षण करून त्यात सुधारणा करण्याची मानवाची माहिती जबाबदारी आहे हवा पाणी जमीन वनस्पती व प्राणी जीवन इत्यादी साधनसंपत्तीचे काळजीपूर्वक नियोजन व व्यवस्थापन करून रक्षण केले पाहिजे.

२) नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा वापर व जतन :

इतर सजीव प्राणी तसेच भविष्यातील पिढ्या यांच्या बाबतीत आपले कर्तव्य असे की , आपण जतन व संवर्धन करून वाढत्या लोकसंख्येला ही साधनसंपत्ती परेल याची काळजी घेतली पाहिजे .

३) पर्यावरण रक्षण :

यावरणाच रक्षण कल्याशिवाय विकास होणार नाही व विकास होण्याकरिता आवश्यक असणाऱ्या साधनसंपत्ताच जर रक्षण केले गेले नाही तर भविष्यकाळाकरिता व वर्तमानकालीन विकासाकरिता साधनसंपत्ता र ज्याचा परिणाम विकास प्रक्रियेवर होईल . त्यासाठी निश्चित स्वरूपाची धोरणे हवीत .

४) खबरदारी तत्त्व :

पर्यावरणास होणाऱ्या संभाव्य धोक्यास अगोदरच प्रतिबंध करावयास हवा : अ) राज्य शासन व स्थानिक शासन संस्थांनी अशा प्रकारच्या धोक्यांचा अंदाज घेऊन त्यास प्रतिबंध केला पाहिजे . ब) शास्त्रीय दृष्टीने खात्री नसली तरीही अशा संभाव्य धोक्यांविरुद्ध प्रतिबंध उपाय योजणे पुढे ढकलू नये . क) विकसक किंवा कारखानदार यांच्यावर याची कायदेशीर जबाबदारी असते की , त्यांनी त्यांच्या कृतीने पर्यावरणास धोका पोचणार नाही हे सिध्द केले पाहिजे .

५) प्रदूषण करणाऱ्याकडून भरपाईचे तत्त्व :

सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार , प्रदूषण करणाऱ्याने नुकसान झालेल्या घटकांना नुकसानभरपाई दिली पाहिजे . तसेच पर्यावरणास झालेल्या हानीच्या भरपाईचा खर्चही संबंधितांनी दिला पाहिजे .

६) सहाय्य व सहकार्य करण्याचे बंधन :

पर्यावरणविषयक समस्यांबाबत सर्वांनी सहाय्य व सहकार्य करणे बंधनकारक आहे . राज्यांनी शास्त्रीय व तांत्रिक ज्ञान परस्परांना दिले घेतले पाहिजे .

७) गरिबीचे निर्मूलन :

गरिबीचा पर्यावरणावर प्रतिकूल परिणाम होत असल्याने विकसनशील देशांनी गरिबी दूर करण्यावर भर दिला पाहिजे .

शाश्वत विकासाची गरज /आवश्यकता:

शाश्वत विकासाची गरज पुढीलप्रमाणे अभ्यासता येईल :

१) तांत्रिक साधनसामग्रीचे रक्षण करणे :

मानवाच्या दीर्घकालीन प्रगती व विकासासाठी आवश्यक असणाऱ्या तांत्रिक साधनसामग्रीच्या रक्षणासाठी शाश्वत | विकासाची आजष्ट्यकता असते .

२) मूलभूत मानवी गरजांची पूर्तता करणे :

सातत्याने चालू ठेवता येण्याजोग्या विकासाला पायाभूत सुविधा आवश्यक नसतात . मर्यादित अशा इंधनांवर मत ऊर्जा निर्माण करणे योग्य नव्हे . त्यासाठी अविनाशी साधन संपत्तीच्या पर्यायांचा विचार झाला पाहिजे .

३) शेतीविषयक गरज :

लोकसंख्या सतत वाढत जाणारी असल्याने शेतीमध्ये नवीन पध्दतींचा अवलंब केला पाहिजे . पिकांचे आव बियाणांमध्ये सुधारणा , जमिनीची प्रत किंवा कस कायम राखणे इत्यादी उपाय योजले पाहिजेत .

४) समावेशक शहर विकास :

लोकसंख्यावाढीमुळे नव्याने राहण्यास येणाऱ्यांचा समावेश करून घेण्यासाठी शहरे विस्तारित होतात . तेव्हा त्यांचा विकास चालू राहण्यायोग्य अशा समाधानकारक रीतीने होणे आवश्यक असते . ज्यामुळे नवीन घरे व व्यवसाय यांचा समावेश करून घेता येईल .

५) हवामान बदलाचे नियंत्रण :

हवामान बदलावर शाश्वत विकासाद्वारे काही प्रमाणात इलाज होऊ शकेल . अशा प्रकारच्या विकासात खनिज तेलांचा इंधन म्हणून कमीत कमी वापर केला जाईल , ज्याद्वारे प्रदूषण कमी होऊ शकेल

६) आर्थिक स्थैर्य पुरविणे :

शाश्वत विकासाद्वारे जगभरातील अर्थव्यवस्थांना स्थैर्य लाभेल . भविष्यकाळातील अर्थव्यवस्थांमध्ये जुन्या प्रकारच्या शाश्वत विकासाला स्थान नसेल . पुनर्निर्मिती होऊ शकणाऱ्या ऊर्जेवर चालणारे उद्योगच भविष्यकाळात टिकून राहतील .

७) जैवविविधता कायम राखणे :

मानवनिर्मित व नैसर्गिक साधनांचा अतिवापर व अशाश्वत विकास यांमुळे जैवविविधतेवर प्रतिकूल परिणाम होतात . उदाहरणार्थ , कीटकनाशके वापरताना योग्य पध्दतींचा अवलंब केल्यास मधमाशा व पराग पोहोचविणारे इतर घटक यांवर विपरीत

परिणाम होऊन धान्योत्पादनात घट होईल . तसेच समुद्रातील वनस्पती प्रदूषित होऊन वातावरणातील प्राणवायूचे प्रमाणही कमी होईल .

८) मूलभूत गरजांची पूर्तता पुरेशी नव्हे :

जागतिक आरोग्य व शिक्षण या गोष्टी प्रगतीच्या दृष्टीने महत्त्वाच्या असल्यातरी त्याद्वारे समाजात समानता येईलच असे नाही . उत्पन्न व संपत्ती यांमधील विषमता ही सामाजिक गतिमानता किंवा चलनशीलता यांच्याशी निगडित असते .

शाश्वत विकासाचे महत्त्व :

शाश्वत विकासाचे महत्त्व पुढीलप्रमाणे अभ्यासता येईल :

1) भविष्यकाळात शाश्वत विकासाची भूमिका महत्त्वपूर्ण :

आपण सध्या असे निर्णय घेणे गरजेचे आहे की ज्यामुळे भावी पिढ्यांच्या निवडी मर्यादित होणार नाहीत . उदाहरणार्थ : आपण जर पाण्याची नासाडी करित राहिलो व चांगल्या पाण्याचे प्रदूषण करित राहिलो तर भावी पिढ्यांना समुद्राचे पाणी किंवा प्रदूषित पाणी प्रक्रिया करून वापरावे लागेल .

2) मानवाच्या मूलभूत गरजांची पूर्तता करणे :

लोकसंख्येत प्रचंड वाढ होत असल्याने मानवाच्या मूलभूत गरजा पूर्ण होण्यावर मर्यादा येत आहेत . कारण अन्न , वस्त्र , निवारा या गोष्टी मर्यादित आहेत . जर शासनाने पारंपरिक ऊर्जास्रोतांऐवजी टिकाऊ पर्यावरणावर आधारित ऊर्जास्रोतांचा वापर करण्याचा आग्रह धरला तर या मूलभूत गरजा पुरविण्यासाठी लागणारा खर्च कमी होऊन किमान गरजा भागविणे शक्य होईल .

3) आधुनिक शेतीची गरज :

वाढती लोकसंख्या म्हणजे शेतीवर बोजा असतो . 3 अब्जांहून अधिक लोकांना मर्यादित शेतीतून अन्नपुरवठा करणे हे एक आव्हान आहे . म्हणून या शेतीची उत्पादकता वाढविण्यासाठी लागवड , फवारणी , सिंचन आणि कापणी इत्यादी कामांसाठी जर यांत्रिकीकरण केले तर वाढत्या लोकसंख्येची अन्नाची गरज काही प्रमाणात भागविता येईल .

4) बदलत्या हवामानाचे व्यवस्थापन :

प्रदूषण , पर्यावरणातील असमतोल या कारणांमुळे पृथ्वीवरील वातावरणात प्रचंड बदल होत आहेत . वाढत्या तापमानामुळे अनेक प्रकारच्या नैसर्गिक आपत्तींना तोंड द्यावे लागत आहे . शाश्वत विकास पद्धतीमुळे या बदलत्या हवामानाच्या व्यवस्थापनाकडेही लक्ष दिले जाईल

5) आर्थिक स्थैर्य प्राप्त करण्यासाठी :

शाश्वत विकास पद्धतीमध्ये आर्थिकदृष्ट्या टिकाऊ अर्थव्यवस्था निर्माण करण्याची क्षमता असते . याचा फायदा अनेक विकसनशील देशांना होऊ शकतो .

6) शाश्वत जैवविविधता :

असुरक्षित विकास आणि अतिसंवर्धन पद्धती जैवविविधतेवर मोठ्या प्रमाणात परिणाम करतात . निसर्गाने परिसंस्था अशी निर्माण केली आहे की पृथ्वीवरील सर्व घटक एकमेकांवर अवलंबून आहेत . उदा . , वनस्पती ऑक्सिजन बाहेर टाकतात तर हवेतील कार्बन डायऑक्साइड शोषून घेतात . याउलट मनुष्याला ऑक्सिजनची गरज असते तर कार्बन डायऑक्साइड बाहेर टाकला जातो . वातावरणात ग्रीन हाउस वायूंचे विघटन होण्यासारख्या असुरक्षित विकास पद्धतीमुळे वनस्पतींच्या अनेक प्रजाती नष्ट होतात . त्यामुळे वातावरणातील ऑक्सिजन कमी होतो हे मानवासाठी चांगले नाही . शाश्वत विकास पद्धती अक्षय ऊर्जास्रोतांच्या वापरास प्रोत्साहन देते .

शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे :

शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत :

१) ध्येय १ :

दारिद्र्याच्या सर्व प्रकारचा नायनाट करणे .

२) ध्येय २ :

भूक संपविणे , अन्न सुरक्षा आणि सुधारित पोषण मिळविणे आणि शाश्वत शेतीला प्रोत्साहन देणे .

३) ध्येय ३ :

निरोगी आयुष्याची खात्री करणे आणि सर्व वयोगटातील सर्वांच्या कल्याणासाठी प्रोत्साहन देणे .

४) ध्येय ४ :

सर्वसमावेशक आणि न्याय्य गुणवत्तेच्या शिक्षणाची खात्री करणे आणि सर्वांसाठी आजीवन शिक्षण संधींना प्रोत्साहन देणे .

५) ध्येय ५ :

लैंगिक समानता मिळविणे आणि सर्व महिला आणि मुलींना सक्षम बनविणे .

६) ध्येय ६ :

सर्वांसाठी पाणी आणि स्वच्छतेची उपलब्धता आणि शाश्वत व्यवस्थापन याची खात्री करणे .

७) ध्येय ७ :

सर्वांसाठी परवडणारी , विश्वासाहर्ह , टिकाऊ व आधुनिक उर्जा मिळण्याची खात्री करणे.

८) ध्येय ८ :

शाश्वत , सर्वसमावेशक आणि शाश्वत आर्थिक वाढ , पूर्ण आणि उत्पादक रोजगार आणि सर्वांसाठी सभ्य कार्याला प्रोत्साहन देणे .

९) ध्येय ९ :

लवचिक पायाभूत सुविधा तयार करणे , सर्वसमावेशक आणि टिकाऊ औद्योगिकीकरण आणि फॉस्टर इनोव्हेशनला प्रोत्साहन देणे .

१०) ध्येय १० :

देशांमधील असमानता कमी करणे .

११) ध्येय ११ :

शहरे आणि मानवी वस्ती सर्वसमावेशक , सुरक्षित , लवचिक आणि टिकाऊ बनविणे .

१२) ध्येय १२ :

शाश्वत वापर आणि उत्पादन पद्धतीची खात्री करणे .

१३) ध्येय १३ :

हवामान बदल आणि त्याच्या परिणामांवर प्रतिकार करण्यासाठी त्वरित कारवाई करणे

१४) ध्येय १४ :

शाश्वत विकासासाठी महासागर , समुद्र आणि सागरी संसाधनांचे जतन आणि शाश्वत वापर करणे .

१५) ध्येय १५ :

स्थलीय परिसंस्थेच्या शाश्वत वापरास संरक्षण , पुनर्संचयित आणि प्रोत्साहित करणे , शाश्वत वने व्यवस्थापित करणे , लढाई वाळवंट , जमीन खाली कोसळणे आणि जैवविविधतेचे नुकसान थांबविणे .

१६) ध्येय १६ :

शाश्वत आणि सर्वसमावेशक संस्थांना शाश्वत विकासासाठी प्रोत्साहन देणे , सर्वांना न्याय आणि सर्व स्तरांवर प्रभावी , जबाबदार व समावेशक संस्था तयार करणे .

१७) ध्येय १७ :

अंमलबजावणीची साधने बळकट करणे आणि शाश्वत विकासासाठी जागतिक भागीदारीचे पुनरुज्जीवन करणे .

शाश्वत विकासातील आव्हाने

1) परिभाषित निर्देशक :

प्रगतीवर परिणामकारकपणे नजर ठेवण्यासाठी योग्य निर्देशक तयार करणे हे भारतासाठी एक मोठे । दान आहे . भारताच्या मागील नोंदीवरून असे दिसून आले आहे की , परिणाम मोजण्यासाठी संबंधित निर्देशक शित करण्यात ते फारसे यशस्वी झाले नाहीत . स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याची व्याख्या हैंडपंप व नलकूपांच्या पलब्धतेमुळे चुकीची समजूत घालण्यात आली आहे आणि अधिकृत आकडेवारीवरून असे सुचविण्यात आले आहे की , ८६ % भारतीयांना सुरक्षित पिण्याचे पाणी मिळते परंतु पाण्यामुळे होणारे आजार आणि अतिसारामुळे होणाऱ्या मृत्यूची संख्या भारतात बरीच जास्त आहे .

२) वित्तपुरवठा एसडीजी :

दारिद्र्य कमी करण्यासाठी भारताचे सर्वतोपरी प्रयत्न असूनही आंतरराष्ट्रीय स्तरावर दारिद्र्य रेषेखालील लोकांची संख्या सर्वाधिक आहे . जागतिक बँकेच्या २०१३ च्या अहवालानुसार तिथल्या लोकसंख्येपैकी ३० टक्के लोकसंख्या १ . ९० दिवसांचा दारिद्र्य मापन अंतर्गत आहे . संयुक्त राष्ट्रांच्या एमडीजी २०१४ च्या अहवालानुसार २०१० मध्ये उच्च आर्थिक वाढ असूनही , जगातील १ . २ अब्ज अत्यंत गरीब लोक एकट्या भारतातच राहत होते .

३) देखरेख आणि मालकी :

एसडीजीच्या अंमलबजावणीतील तिसरे महत्त्वपूर्ण आव्हान हे मालकीच्या बाबतीत आहे . एसडीजींच्या प्रगतीचा मागोवा घेण्यात एनआयटीआय आयोगाने पुढाकार घेण्याची अपेक्षा केली जात असली तरी , हे महत्त्वपूर्ण काम पार पाडण्यास सक्षम असण्याबाबत सदस्यांनी आरक्षण व्यक्त केले आहे .

४) मोजमाप प्रगती :

शेवटचे आव्हान हे आहे की एसडीजीची प्रगती किंवा कृती कशी मोजावी ? भारत सरकारने हे मान्य केले आहे की , माहितीची अनुपलब्धता (विशेषत : उप - राष्ट्रीय स्तराच्या संदर्भात) , नियतकालिक विषय आणि प्रशासकीय माहितीचे अपूर्ण कव्हरेज यांनी अगदी एमडीजी ची अचूक मोजमाप केलेली प्रगती अक्षरशः अशक्य केली आहे .

भारतातील शाश्वत विकासाची उपलब्धी किंवा यश /उद्दिष्टे

1.दारिद्र्य निर्मूलन-

जेव्हा एखादा देश आपल्या देशातील लोकांच्या प्राथमिक गरजा पूर्ण करू शकत नाही. उदाहरणार्थ अन्न वस्त्र निवारा आरोग्य व शिक्षण तेव्हा त्याला निरपेक्ष दारिद्र्य म्हटले जाते. दारिद्र्य किंवा गरिबी ही वाईटच असते. त्यातही निरपेक्ष दारिद्र्य ही जास्त वाईट असते विकसनशील देशाचा सर्वात मोठा प्रश्न म्हणजे दारिद्र्य की जे देशाच्या विकासाला अडथळा निर्माण करते. म्हणून या प्रश्नावर लक्ष केंद्रित करून दारिद्र्य निर्मूलनासाठी प्रयत्न करणे हे महत्त्वाचे लक्ष्य आहे

2. अन्नसुरक्षा-

अनेक देशांमध्ये परिस्थिती सुधारली असली तरी, जगातील बरेच लोक अजून नही भूक व कुपोषणाने ग्रस्त आहेत कुपोषण जगभरात सुमारे आठशे दशलक्ष लोकांना प्रभावित करते. त्यापैकी बहुतेक महिला आणि मुले आहेत उपासमार दूर करण्याचे लक्ष ठेवण्याबरोबरच लक्ष दोन मध्ये सर्व प्रकारचे कुपोषण संपविण्याचे लक्ष समाविष्ट आहे. यासाठी कृषी उत्पादकता वाढविणे लघु उत्पादकांचे उत्पन्न दुप्पट करणे. पर्यावरणाचे नुकसान न करता शाश्वत शेती करणे इत्यादी तरतुदींचा समावेश होतो.

3. चांगले आरोग्य आणि व्यवस्थित जीवन-

आयुष्याच्या प्रत्येक टप्प्यावर प्रत्येक व्यक्ती आणि निरोगी राहता येईल, यासाठी चांगले आरोग्य आणि कल्याण सुविधा सुनिश्चित करणे. उदाहरणार्थ माता व बालकांचे आरोग्य व संसर्गजन्य रोगांपासून सुरक्षा लसीकरण इत्यादींद्वारे प्रत्येकाचे आरोग्य चांगले राहिल याकडे लक्ष पुरवणे.

4. दर्जेदार शिक्षण-

दर्जेदार शिक्षणाला शाश्वत विकास उद्दिष्टांमध्ये महत्त्वाचे स्थान दिले आहे. यामध्ये सर्वाना फक्त शिक्षण न देता दर्जेदार शिक्षण देण्यावर भर दिला शिक्षणामुळे फक्त साक्षर यांची संख्या वाढविता दर्जेदार शिक्षण देऊन अशा समाजाची रचना करायची की जो समाज आपल्या भूतकाळातील अनुभव लक्षात घेऊन वर्तमान काळात भविष्य काळाबद्दल सतर्क राहा ही समाजाची निर्मिती होईल.

5. स्वच्छ पाणी आणि स्वच्छता-

जीवन जगण्यासाठी स्वच्छ पाण्याची गरज असते परंतु ज्या काळामध्ये अनेक देश देश आहेत, की स्वच्छ पाणी व स्वच्छतेच्या इतर सोयींचा अभाव आहे. अस्वच्छ पाण्यातून अनेक रोग होण्याचा संभव असतो म्हणून सर्वाना स्वच्छ पाणी मिळेल, तसेच स्वच्छतेचा इतर सुविधा पुरविता येतील यासाठी प्रयत्न करणे हे शाश्वत विकासाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.

6. परवडणारी आणि स्वच्छ ऊर्जा-

शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी ऊर्जा ही महत्त्वपूर्ण साधन आहे. औद्योगिकीकरण शिक्षण पाणीपुरवठा आरोग्य आणि हवामान बदल यांच्या विरोधात लढा देऊन गरिबी कमी करण्यात ऊर्जा महत्त्वाची भूमिका पार पाडते. हे शाश्वत विकास उद्दिष्ट सौरऊर्जा पवनऊर्जा जलऊर्जा इत्यादींसारख्या अक्षय ऊर्जास्रोतांचा विकास आणि विस्तारावर लक्ष केंद्रित करते.

7. पायाभूत सुविधा-

शाश्वत पायाभूत सुविधांमध्ये आणि वैज्ञानिक आणि तंत्रज्ञानाच्या संशोधनात गुंतवणूक केल्यास आर्थिक विकासाला चालना मिळते रोजगार निर्मिती होते. समृद्धीला चालना मिळते विशेषतः विकसनशील देशांमध्ये पायाभूत सुविधा तयार करणे औद्योगिकीकरणाला चालना देणे यावर भर दिला आहे.

संदर्भ ग्रंथ

१. ग्राहक संरक्षण आणि व्यावसायिक नितीमुल्ये- प्राचार्य – डॉ. प्रसन्न कुमार देशमुख आणि सहकारी प्रध्यापक
२. ग्राहक संरक्षण आणि व्यावसायिक नितीमुल्ये- डॉ. डी.डी.पवार आणि सहकारी प्रध्यापक
३. ग्राहक संरक्षण आणि व्यावसायिक नितीमुल्ये- प्रा.अरुण गायकवाड आणि सहकारी प्रध्यापक